

”Halt! Här får ingen passera!”: kolon i tyska som gränssignal

Izabela Karhiahho, doktorand i tyska

Syntaktiska gränser är väl knappast det första man tänker på när man hör ordet ”gränser”. Men även i språket, såväl i det talade som i det skrivna, finns det olika slags gränser som kan markeras i ett visst kommunikativt syfte med diverse gränssignaler. Sådana signaler är exempelvis skiljetecken, som har för uppgift att dela in texten i mindre, grammatiskt definierade enheter och på det viset underlätta textens förståelse.

Det är ingen slump att titeln på mitt föredrag innehåller en citat ur Ebba Gröns sång om Berlinmuren, *Die Mauer*. Och det är inte heller någon tillfällighet att det står kolon mellan titelns båda delar. Kolon avskiljer här två syntaktiska enheter och ersätter det typografiska medlet ”nytt stycke”: en funktion som brukar fylls i rubriker i pressen, men även i titlar på vetenskapliga verk, uppsatser osv.

Var ska man sätta ut kolon?

När jag vid möten med främmande människor talar om mitt avhandlingsämne, blir de flesta förbluffade: ”Va? Du forskar om kolon? Vad finns överhuvudtaget att undersöka om det?” och ”Typiskt er språkforskare, ni ska alltid ta fasta på minsta lilla språkliga företeelse!” tillhör de vanligaste reaktionerna. Nästan alltid kommer följdfrågan: ”När ska man sätta ut kolon förutom framför direkt tal och uppräknig?”

Vill man veta, hur kolon i tyska ska användas, kan man naturligtvis titta i den normgivande *Duden. Rechtschreibung der deutschen Sprache*, som är en tysk motsvarighet till Svenska språknämndens *Skrivregler*. Men man behöver inte vara lingvist, i själva verket räcker det att man läser tyska texter någorlunda uppmärksam, för att konstatera att de fyra kolonregler som står i *Duden* endast återger en bråkdel av de användningssätt som tillämpas i verkligheten. Det faktiska språkbruket följer här egna, spontant framväxta regler, som bara till en viss del överensstämmer med den språkliga

"Halt! Här får ingen passera!": kolon i tyska...

norm som man finner i handböcker och grammatikor. Ett sätt att beskriva bruksnormen är att genom empiriska undersökningar försöka komma åt regulariteter i språksystemet som ligger till grund för kolons användning.

Jag vill i det följande avstå ifrån att redogöra för de klassiska varianterna av kolons användning: framför direkt tal och uppräkningslistor. I stället vill jag omnämna några regulariteter i språkbruket som *Duden* saknar vetskap om, och illustrera dem med autentiska exempel ur moderna tyska texter.

Kolon som gränssignal med kataforisk funktion

Jämfört med andra skiljetecken, t.ex. kommatecken, är kolon svårnormerbart. Detta beror på att det är semantiska, dvs. betydelsemässiga kriterier som är avgörande för kolons användning, varför endast ett fåtal bindande regler kan formuleras.

I forskningslitteraturen brukar man framhäva att kolon är det enda utav skiljetecknen som har en kataforisk funktion i texten, dvs. att det har en framåttvisande syftning på ett uttryck som nämns senare. Kolon innehåller en anvisning på att det kommer något mera och utlöser en slags spänning, en förväntan på vad som kommer efteråt. En del av satsen eller meningen nämns, och man väntar på fortsättningen. På det viset riktar kolon läsarens uppmärksamhet på det efterföljande uttrycket.

Min undersökning har gett vid handen att kolon är en grafisk signal som först och främst markerar gränser mellan syntaktiska enheter: satsdelar och satser. Kolons grundläggande funktion består i att avskilja två syntaktiska uttryck och samtidigt sätta dem i en viss grammatisk relation till varandra. Kolon skiljer alltså och förbinder samtidigt.

Kolon som fakultativt skiljetecken

Med undantag av markering av direkt tal, som blivit en fast konvention i skriftspråket, är kolons användning inte på något sätt obligatorisk. Det står skribenten fritt att sätta ut kolon eller i stället använda komma och ett adekvat grammatiskt ord som uttrycker den aktuella semantiska relationen mellan enheterna i fråga. Men kolon är även ett grammatiskt medel av språkekonomi och innebär en stilistisk besparing. Sätter man ut kolon, blir konjunktioner, adverb och olika slags partiklar överflödiga, texten blir klarare och lättare att bearbeta kognitivt. I vissa textsorter – som t.ex. i rubriker – är överskådlighet och knapphet ett måste.

Kolon anses vara ”de bildades” skiljetecken; det används i synnerhet av skribenter med hög stilistisk språkbehärskning och tillhör vårdad tysk sakprosa. Flera undersökningar har visat på en korrelation mellan kolon och stilnivå: Ju högre stilistiska anspråk en viss tidning eller tidskrift har, desto fler kolon använder dess journalister.

Kolon vid återgivning av tal

Att kolon står före direkt tal, är en trivialitet. Inte lika självklart är att kolon kan signalera indirekt tal. Det står då mellan anföringsats och indirekt tal:

- (1) Und Studenten wie Mitarbeiter klagen*: Aus den Hähnen komme braunes Wasser, die Abflüsse stänken. (SZ)
- (2) Und dann kam endlich die ersehnte Nachricht*: Eine Spendenerie stehe zur Verfügung, und Claudia Pfeifer könne sofort operiert werden! (*Tina*)

Kolon kan även sättas ut mellan indirekt och direkt tal:

- (3) Die letzte Stufe, so verkündet Venus, werde nach Plan im Jahr 2000 erklommen*: “Dann führe ich die Weltrangliste an – und meine einzige wirkliche Rivalin wird meine Schwester sein.“ (*Spiegel*)
- (4) Von 125 Produkten, die er in der Gesellschaft wieder abgeliefert hat, seien nur vier erneut vor Gericht gebracht worden*: “Aber sie wurden freigesprochen.“ (*Spiegel*)

Båda användningarna är ganska sällsynta och kan föras tillbaka på tendensen att komprimera texter. En fördel med kolon är nämligen att man slipper använda bisatser eller ytterligare en anföringsats.

Ännu ovanligare är konstruktioner som exemplifieras i exempel (5) och (6):

- (5) “Die Wahrheit über sich selbst nichts wissen zu wollen“, das sei der zeitgenössische Zustand der Sünden*: So hat sich Christa Wolf in ihrem Erinnerungsbuch “*Kindheitsmuster*“ geäußert. (Kodalle)

”Halt! Här får ingen passera!”: kolon i tyska...

- (6) Sie brauche sich um ihre Figur keine sorgen zu machen, sie könne doch essen, so viel sie wollte, es schlage doch nichts an bei ihr*: Die Freundinnen versuchten, Verena zu beruhigen. (Wohmann)

Kolon står inte före, utan efter direkt respektive indirekt tal, vilket är ett regelbrott, då *Duden* här föreskriver ett komma. Varför skribenten har satt ut ett kolon i stället för komma, kan man bara spekulera om. Möjligtvis har kolons förmåga att skilja grafiskt starkare än komma varit avgörande. Å andra sidan är denna användning för systematisk för att den ska kunna bedömas som fel.

Kolon mellan förförfält och förfält

Det är vanligt med kolon framför uppräkningsord. Emellertid kan kolon användas även efter uppräkningsord. Som led i uppräkningsord kan enstaka ord, men även ordgrupper och satser fungera:

- (7) Nein, er entdeckte nicht einen einzigen Fehler; Senecas spanische Herkunft, sein Ansehen als römischer Senator, der Einfluß, den er auf Nero gewann, und die fälschliche Beschuldigung, an einer Verschwörung teilgenommen zu haben*: alles war korrekt und einwandfrei datiert wiedergegeben, desgleichen die mahnenden Lehrvorträge, die zu rechtem Handeln anhielten. (Lenz)
- (8) Dunkel war's, der Mond schien helle, Schnee lag auf der grünen Flur, als ein Wagen blitzesschnelle langsam um die Ecke fuhr*: Bis auf die schneebedeckte Flur entsprach die Szene an jenem 2. November 1970 dem beliebten Kinderreim. (*Spiegel*)

Den gräns som kolon markerar i exempel (7) och (8), har med den tyska satsens ordföljdmässiga struktur att göra, den s.k. fältstrukturen. Uppräkningsord står framför den egentliga satsen, i det s.k. förförfältet. Kolon avgränsar alltså förförfält och förfält.

Strukturellt sett har kolon samma position i (9) och (10):

- (9) Allerdings*: Die meisten hätten sich ihre neue pädagogische Karriere nicht träumen lassen. Meistens waren es die jüngeren Frauen, die das Kind wollten. (*Spiegel*)

- (10) Vor allem aber*: Kinder und Jugendliche werden in ihren Einstellungen und ihrem Verhalten gegenüber Ausländern auch von dem geprägt, was ihnen ihre Eltern und andere Erwachsene vorleben. (*Spiegel*)

Uttrycken i förförfältet står i vanliga fall i satsens förfält eller mittfält, men då är kolon uteslutet. Placeringen i förförfältet förtydligar deras syntaktiska status som icke-integrerade enheter, vilket ytterligare förstärks med kolon.

Kolon mellan självständiga satser

Väldigt ofta står kolon mellan två självständiga satser, där man skulle kunna sätta en punkt. Kolon signalerar att satserna semantiskt hör ihop. Satsen till höger kompletterar satsen till vänster. Den innehåller en förklaring, specificering, kort sagt: den tillfogar satsen extra information som t.ex. kan vara en orsak som i exempel (11), en följd som i exempel (12) eller ett sätt som i exempel (13):

- (11) Liebe *tina*-Redaktion, ich möchte mich bei Ihnen bedanken*:
Durch die Partner-Aktion fand ich das große Glück! (*Tina*)
- (12) Die Kalkulation des Kanzlers enthält allerdings ein Wagnis*:
Sie könnte die EU in die wirklich totale Paralyse stürzen.
(*Spiegel*)
- (13) Er erzählte ihm viel und brachte ihm bei, wie man einen
Stundenplan erstellt*: Vor 15 Uhr wird Milchkaffee bestellt,
nach 15 Uhr ein Bier oder auch zwei oder drei. (*SZ*)

Man kan säga att kolon i sin läsinformation här ersätter vissa grammatiska ord, t.ex. *nämlich*, *weil*, *folglich*, *deshalb* eller *und zwar*. Kolon gör det också möjligt att slippa bisatser. Inte sällan kombineras sådana konstruktioner med direkt tal, som exempelvis kan ange en orsak till satsen som står till vänster om kolon:

- (14) Draußen mußte er von niemanden Angst haben, nicht mal vor den Russengangs*: “Ich bin mit den Türken verbündet.“
Bei den gängigen Auseinandersetzungen zwischen Türken- und Russengangs bleiben die Türken meistens Sieger. (*Spiegel*)

”Halt! Här får ingen passera!”: kolon i tyska...

- (15) Venus ist vier Jahre alt, als sie zum erstenmal dort spielt*: “Weil Daddy es so wollte.“ (*Spiegel*)

Fördelen med kolon är i det här fallet att man sparar en anföringsatts. Läsaren identifierar subjektet i satsen till vänster som upphovsmannen till yttrandet som anförs.

Kolon i stället för ett finit verb

Till sist skulle jag vilja komma in på ett användningssätt som är ganska vanligt i rubriker (som i exempel (16)), men som ofta även kan påträffas i löpande text. Satsen reduceras till det nödvändiga: kolon ersätter ett finit verb (t.ex. *wird, ist, war*), och det är bara relationselement som finns kvar:

- (16) Gesucht*: Ein Konzept für 41 000 Quadratmeter (*BZ, Ü*)

- (17) Ihr Name*: Thetis. (*Wolf*)

- (18) Sein Resultat*: “Die Reptilien schossen in den ersten elf Jahren extrem schnell in die Höhe.“ (*Spiegel*)

- (19) Was mir auffiel*: Tatsächlich kommunizieren immer mehr Kids und Teenies handymässig. (*Tina*)

Som framgår av exempel (18) kan ett av relationselementen vara direkt tal. I (19) ersätter kolon utöver det finita verbet konjunktionen *daß*.

Behövs kolon överhuvudtaget?

Som ovan nämnt är kolon ett fakultativt skiljetecken och kan bytas ut mot andra skiljetecken och/eller vissa grammatiska ord. Låt oss titta närmare på ett exempel som innehåller fyra kolon:

- (20) Gleichwohl*: Bei mancher Sprödigkeit der Lektüre liest man Blumenthals Zusammenschau mit Gewinn*: Denn der an seinen Ursprung zurückgekehrte Kaufmannssohn aus Oranienburg, der seit anderthalb Jahren dem neuen Jüdischen Museum von Berlin als Direktor vorsteht, führt mit diesem Buch den alten, scholastischen Berliner Konzeptionsstreit ums „integrative Museummodell“, um die “einzig rechte Perspektive“ auf deutsch-jüdisches Leben ad absurdum*: “Jüdischer Blick“ auf

die Gesamtgeschichte und mehrheitliche Sicht auf jüdisches Leben schließen sich nicht aus. Im Gegenteil*: Gerade im Wechsel der Blickwinkel liegt ein Reiz des Buches. Methodisch dürfte es den Museumgestaltern ein willkommener Impulsgeber sein. (BZ)

Textfragmentet är sista stycket i en bokrecension, där journalisten sammanfattar sitt slutomdöme, och är i och för sig inte konstigt vad innehållet beträffar. Varför uppfattas det då nästan som en stilgroda?

Stycket består av tre meningar, varav den första sträcker sig över nästan åtta rader. Detta hade inte varit möjligt utan kolon. Vad händer då när man eliminerar alla kolon? Visserligen vore det grammatiskt helt korrekt att ersätta samtliga kolon med kommatecken. Men för att undvika långa meningar är det väl lämpligare att sätta ut punkt i stället för andra och tredje kolon. *Gleichwohl* och *im Gegenteil* kan avgränsas från satsens förfält med ett komma. Slutligen måste den tredje satsens semantisk-pragmatiska funktion – att ge stöd till argumentationen i den föregående satsen – förtydligas lexikaliskt, exempelvis med hjälp av *nämlich*:

(20') Gleichwohl, bei mancher Sprödigkeit der Lektüre liest man Blumenthals Zusammenschau mit Gewinn. Denn der an seinen Ursprung zurückgekehrte Kaufmannssohn aus Oranienburg, der seit anderthalb Jahren dem neuen Jüdischen Museum von Berlin als Direktor vorsteht, führt mit diesem Buch den alten, scholastischen Berliner Konzeptionsstreit ums “integrative Museummodell“, um die “einzig rechte Perspektive“ auf deutsch-jüdisches Leben ad absurdum. “Jüdischer Blick“ auf die Gesamtgeschichte und mehrheitliche Sicht auf jüdisches Leben schließen sich nämlich nicht aus. Im Gegenteil, gerade im Wechsel der Blickwinkel liegt ein Reiz des Buches. Methodisch dürfte es den Museumgestaltern ein willkommener Impulsgeber sein.

Vad har förändrats? Meningarna är nu kortare, men stycket har blivit lite längre. Kommer *gleichwohl* och *im Gegenteil* lika väl till sin rätt, när de avskiljes med komma? Kan punkt och *nämlich* antyda en semantisk samhörighet mellan två argument lika tydligt som kolon?

"Halt! Här får ingen passera!": kolon i tyska...

Olika läsare kommer troligtvis att besvara dessa frågor olika. Men en sak är säker: kolon behövs, även om det i princip inte måste användas. Det gör stilen mer levande och variationsrik.